

teisössä, mutta silti häneltä riitti energiaa toimia myös monella tavoin Suomen ja suomalaisen kulttuurin tunnetuksi tekemiseksi Saksassa. Hän oli monessa mukana, teki paljon näkymätöntä työtä taustalla.

Hans Fromm, sukupolvensa eturivin fennougristi on poistunut keskuudestamme, mutta hänen työnsä jää elämään tuleville-

kin sukupolville. Me, joilla on ollut kun-
nia tuntea Hans Fromm henkilökohtaisesti,
muistamme hänet monipuolisena tiedemie-
henä, suurena humanistina ja ystävällisesti
hymyilevänä herrasmiehenä. ■

SIRKKA-LIISA HAHMO

Sähköposti: *hahmo@uni-greifswald.de*

1800-LUVUN SUOMENKIELINEN MAANTIETEEN SANASTO KARTOITETTU

Päivi Laine *Suomi tiellä sivistyskieleksi. Suomenkielisen maantieteen sanaston kehittyminen ja kehittäminen 1800-luvulla.* Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 77. Turku 2007. 536 s. ISBN 978-951-29-3251-1.

Päivi Laineen väitöskirja on sanaston-
tutkimuksen ja erityisesti erikoiskiel-
ten sanaston tutkimuksen kannalta mielen-
kiintoinen ja tärkeä. 1800-luku on suomen
kirjakielen kehityksessä erittäin keskeinen
vuosisata. Suomen kieli sai virallisen ase-
man ja sitä alettiin käyttää kaikkialla: kou-
luissa, hallinnossa, joukkotiedotusvälineis-
sä ja kirjallisuudessa. Voidaan sanoa, että
1800-luvun kuluessa rahvaan kielestä ke-
hittyi vähitellen sivistyskieli. Osittain ke-
hitys oli spontaania, mutta paljon tarvittiin
myös kielen tietoista kehittämistä. Tarvit-
tiin muun muassa uutta sanastoa eri aloille,
erityisen paljon sekä vanhojen että uusien
tieteenhaarojen tarpeisiin. Tässä prosessissa

käytettiin toisaalta jo olemassa olevaa sa-
nastoa, toisaalta luotiin uutta kielen omista
aineksista esimerkiksi johtamalla, yhdistä-
mällä ja muista kielistä lainaamalla.

Voimakkaasta kehityksestä huolimatta
1800-luvun kieltä on kaiken kaikkiaan tut-
kittu yllättävän vähän. Tutkimus painottui
pitkään lähinnä vanhaan kirjakieleen; 1800-
luvun kielen tutkimus on tähän mennessä
keskittynyt enimmäkseen sanaston tietoi-
seen kehittämiseen, mutta siinäkin lähin-
nä vain sanojen ensiesiintymiin. Meillä
ei ole toistaiseksi ollut kovinkaan paljon
tutkittua tietoa siitä, millaisen prosessin
tuloksena nykysuomi on syntynyt. Yhtenä
syynä tähän on varmaankin se, että 1800-

luvulla syntyneitä lähteitä on moninkertainen määrä vanhan kirjasuomen teksteihin verrattuna. Tutkijoiden voimavarat eivät aikaisemmin riittäneet käsittelemään tällaisia massiivisia korpuksia manuaalisesti. Siirtyminen tietokoneaikaan on tarjonnut kokonaan uusia mahdollisuuksia, ja erilaiset tietokannat mahdollistavat 1800-luvun sanaston tutkimisen eri näkökulmista.

Laineen tutkimus on kuvaus yhden aihepiirin, maantieteellisen sanaston kehitymisestä ja kehittämisestä suomen kielessä 1800-luvulla. Samalla sen tarkoitus on tarkentaa yleisemminkin kuvaa siitä, miten kirjakielen sanasto kehittyi. Lisäksi se kartuttaa 1800-luvun sanakokoelmaa ja selvittää sen ajan kirjakielen ja ja tieteellisen kulttuurin tilaa.

Työn perusrakenne on selkeä ja johdonmukainen. Työ jakautuu kolmeen osaan: Ensimmäinen osa »Tutkimuksen teoreettinen tausta» on johdanto-osa. Toisessa ja kolmannessa osassa, »Maantieteen nimitykset ja niiden variaatio» ja »Sanaston vakiintumiseen vaikuttavat tekijät», on käsitelty itse aineistoa. Yhteensä työssä on neljätoista lukua. Lopussa on vielä laaja lähdeluettelo ja neljä laajaa liitettä. Kahdessa niistä esitellään aineiston oppikirjat ja lukemistot, aineiston nimitykset ja nimitysten lähdetiedot käsitteittäin. Kaksi viimeistä ovat aakkosellinen sanahakemisto ja aineiston ensiesiintymät. Liitteitä on yhteensä 126 sivua.

TUTKIMUKSEN TAUSTAT

Ensimmäisessä osassa »Tutkimuksen teoreettinen tausta» on kaksi lukua. Ensimmäinen luku on johdantoluku, jossa esitetään tutkimuksen tavoitteet, teoreettiset lähtökohdat ja tutkimusaineisto sekä näiden lisäksi tarvittavat taustatiedot maantieteestä tieteenalana ja kouluaineena. Päivi Laineen primaarin tutkimusaineiston keskeisen

osan muodostavat 1800-luvulla ilmestyneet maantieteen oppikirjat. Materiaali ei käsitä juurikaan varsinaisia tieteellisiä tekstejä, vaan se on koottu teksteistä, jotka on tarkoitettu lähinnä kansaa sivistäviksi. Tämä on täysin ymmärrettävää, koska maantiede tieteenä oli 1800-luvulla vasta kehitymässä ja varsinainen maantieteen termistö työ suomen kielessä ajoittuu vasta 1900-luvulle. Tällaisenaan aineisto on täysin riittävä. Mukaan on otettu kaikki vuosisadan alkupuolen oppikirjat, vuosisadan loppupuolella sen sijaan on ilmestynyt niin paljon oppikirjoja, että Laine on joutunut karsimaan osan uusintapainoksista. Täydentävää aineistoa on poimittu sanomalehdistä, matkakertomuksista, lukemistoista, maantieteellisistä kirjoista, sanakirjoista, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen 1800-luvun korpuksesta, Rapolan sanalipuista sekä nykymaantieteen oppi- ja sanakirjoista. Yhteensä aineisto käsittää 1770 nimitystä. Aineisto on järjestetty tietokannaksi, jonne on kirjattu lekseemien esiintymiskontekstit, lähde- ja muutamia muita tietoja. Tämä tietokanta on myös muiden tutkijoiden käytettävissä.

Päivi Laineen väitöskirjan teoreettisia kehyksiä ja lähtökohtia ovat leksikologia ja terminologia. Leksikologian alueella on hyödynnetty sekä perinteistä leksikologiaa että modernia kognitiivista leksikologiaa. Kognitiivisen leksikologian teoreettinen perusta on erityisesti Dirk Geeraertsin, Stefan Grondelaersin ja Peter Bakemanin (1994) teoksessa *The structure of lexical variation*. Terminologiassa on käytetty sosio-kognitiivista terminologiaa ja siinä nojauttu lähinnä Rita Temmermanin (2000) teoriaan. Koska tutkimusaineistona on erikoiskieli, on terminologian yhdistäminen leksikologiaan ollut luonteva ratkaisu. Näin laajasti näitä teorioita ei aikaisemmin ole fennistisessä tutkimuksessa käytetty. Koska Laineen työn aineisto on jossakin määrin

erilainen kuin se aineisto, mitä toisaalta Geeraerts ja hänen työryhmänsä ja toisaalta Temmerman ovat käyttäneet, ei Laine ole voinut käyttää kummankaan suunnan metodeja suoraan, vaan hänen on täytynyt soveltaa niitä. Tutkimuksen yhtenä tarkoituksena onkin ollut testata näiden teorioiden soveltuvuutta suomen kielen ja erityisesti 1800-luvun kirjasuomen tutkimukseen.

Toisessa luvussa esitellään tutkimuksen teoreettiset ja metodiset lähtökohdat laajasti mutta vähän hajanaisesti. Jotkin kohdat herättävät myös kriittisiä kysymyksiä. Leksikaaliselle variaatiolle on omistettu yksi alaluku ja siinä edelleen alaluku kullekin lajille: semasiologiselle, onomasiologiselle ja kontekstuaaliselle variaatiolle. Kontekstuaalisella formaalisella variaatiolla (s. 55–57), johon Laine lukee alueellisen, tyylillisen, morfologisen ja sananmuodostuksellisen vaihtelun, on hänen mukaansa 1800-luvun aineistossa merkittävä asema. Alueellista vaihtelua on Laineen mukaan kirjakielen vakiintumattomuuden takia runsaasti, tyylillistä vaihtelua hänen aineistossaan taas on ymmärrettävästi melko vähän. Vaikka alueellisen vaihtelun rooli maantieteen sanastossa on tässä selvästi nostettu esille, sen rooli maantieteen sanaston synnyssä on aineiston käsittelyssä valitettavasti jätetty varsin vähälle huomiolle. Edellä mainittujen variaation lajien lisäksi Laine käsittelee tasavertaisena ortografisen vaihtelun, jossa usein on kysymys vierassanojen oikeinkirjoituksesta; tästä hän mainitsee esimerkkinä *poli* ~ *pooli*. Mielestäni ortografinen vaihtelu ei ole aivan rinnastettavissa muuhun vaihteluun ja se olisikin ollut mielekkäämpää käsitellä erillään. Ortografisen vaihtelun piiriin Laine lukee myös konsonanttien ja vokaalien pituuden vaihtelun sellaisissa omaperäisissä sanoissa kuin *mailma* ~ *maailma*, *koilinen* ~ *koillinen*. Näissä tapauksissa on kuitenkin pikemminkin kyse alueellisesta kuin ortografisesta vaihtelusta.

Yksi alaluku on omistettu käsitteiden nimeämiselle ja sanaston kehitykselle prosessina. Sen mukaan uuden käsitteen nimeämisessä voidaan hyödyntää vanhoja nimityksiä sellaisenaan tai käyttää kielessä olevia sananmuodostuskeinoja, toisin sanoen nimitysten muodostamista johtamalla tai yhdistämällä tai vakiinnuttamalla sanaliitto kiinteäksi rakenteeksi. Muina keinoina Laine mainitsee sepittämisen, kääntämisen ja lainaamisen. Lukijalle ei oikein selviä, mitä Laine tarkoittaa sepittämisellä. Hän mainitsee tässä yhteydessä Ison suomen kieliopin (ISK 2004: 172–173) lanseeraaman termin muotti. Muotti on kuitenkin ISK:n mukaan yksi sananmuodostuskeino, joka tarjoaa analogiaan perustuvan sananmuodostusmallin.

Mitä sanojen lainaamiseen tulee, Laine (s. 88–89) ilmoittaa käsittelevänsä vanhat indogermaanisiet, germaanisiet, balttilaiset ja venäläiset lainat omaperäisten perussanojen yhteydessä, koska »kielenkäyttäjät eivät enää tunnista niitä lainatuiksi». Tämä on tämän tutkimuksen kannalta aivan hyväksyttävä periaate. Ruotsista tai ruotsin kautta lainatut tai muut suomen erilliskehityksen aikana lainatut sanat sen sijaan on käsitelty varsinaisina vierassanoina, koska »nämä vierassanat on lainattu kieleen niin myöhään, että kielenkäyttäjät yleensä tunnistavat ne lainaperäisiksi» (s. 88). Samaan kastiin on liitetty myös saamesta lainatut sanat. Mielestäni suhteellisen vanhoja (esim. keskiaikaisia) ruotsalaislajinoja tai sanoja, jotka muinoin on lainattu saamesta suomeen, voidaan tuskin pitää sen enempää »varsinaisina vierassanoina» kuin vanhoja germaani-aiakaa-lajinoja. Laineen tulkintaperiaate aiheuttaa myöhemmin työssä vaikeuksia.

MAANTIETEEN NIMITYKSET

Tutkimuksen toiseen osaan »Maantieteen nimitykset ja niiden variaatio» kuuluvat lu-

vut 3–10. Kolmannessa luvussa esitellään ensin sanaston kehityksen lähtökohdat, toisin sanoen maantieteelliset nimitykset ja käsitteet vanhassa kirjasuomessa sekä aineiston käsittely- ja luokitteluperiaatteet. Vanhan kirjasuomen aineiston käsittelyssä lähteenä on käytetty Raimo Jussilan (1998) ensiesiintymäluetteloa, joka kuitenkin rajoittuu vain nykysuomen sanojen ensiesiintymiin. 1800-luvun maantieteen sanastossa on kuitenkin runsaasti sanoja, jotka eivät esiinny nykysuomessa. Niiden mahdollinen esiintyminen vanhassa kirjakielessä olisi pitänyt tarkistaa muista lähteistä. Apuna tässä olisivat olleet Vanhan kirjasuomen sanakirja siltä osin kuin se on ilmestynyt, vanhat sanakirjat, ennen kaikkea Jusleniuksen ja Gananderin sanakirjat sekä *Index Agricolaensis*. Vanhan kirjasuomen sanakirja kuuluu tosin lähdeluettelon mukaan työn lähteisiin, mutta sitä on hyödynnetty minimaalisesti, muut puuttuvat lähdeluettelostakin. Jos näitä olisi hyödynnetty, vanhan kirjasuomen osuus olisi nimityksissä kasvanut jonkin verran. Primaarilähteiden käyttö muiltakin osin on jossakin määrin puutteellista.

Seuraavissa luvuissa (4–10) käsitellään 1800-luvun aineisto perusteellisesti. Niissä esitellään aineiston maantieteellisten kategorioiden ja käsitteiden sekä niiden varianttien nimitykset sekä nimitysten vakiintuminen. Aineisto on jaettu maantieteellisen luokittelun perusteella seuraavasti: Lyhyt neljäs luku selvittää tieteenalan nimitykset 1800-luvun aineistossa. Seuraavat luvut käsittelevät maapalloa kuvaavia nimityksiä, maan pinnanmuotoja ja ilmiöitä kuvaavia nimityksiä, vesistönimityksiä, ilmastonimityksiä ja Suomen maantieteelle vieraiden ilmiöiden nimityksiä. Kymmenes luku on kokonaiskuva maantieteellisten käsitteiden kehityksestä 1800-luvulla.

Aineiston tarkastelussa keskitytään kuhunkin kategoriaan kuuluvien käsitteiden

nimeämiseen ja leksikaaliseen variaatioon. Jokaisen käsitteen ja alakäsitteen nimitykset on käsitelty samankaltaisina kokonaisuuksina, jotka voidaan lukea myös itsenäisinä osina, joten teosta voi jossakin määrin käyttää myös hakuteoksena. Asiat on esitetty perusteellisesti ja jokaisen käsitteen nimitysten esiintymät eri vuosikymmeninä on kuvattu myös taulukossa, josta ilmenevät aineiston kaikki kyseisestä käsitteestä esiintyvät nimitysvariantit ja niiden esiintymisvuosikymmen tai -vuosikymmenet. Nimitysvariantit ovat taulukossa kronologisessa järjestyksessä. Tämä järjestys ei ehkä ole paras mahdollinen, koska saman sanan erilaiset variantit tai samanalkuiset yhdyssanat saattavat joutua hyvinkin kauas toisistaan. Jos järjestys olisi esimerkiksi aakkosellinen, niin taulukosta voisi nykyistä helpommin lukea myös saman sanan eri variantit; esiintymisvuosikymmenet näkyvät taulukosta joka tapauksessa. Kronologisessakin järjestyksessä olisivat ainakin saman vuosikymmenen nimitysesiintymät voineet olla aakkosissa; nyt järjestys näyttää mielivaltaiselta.

Olen edellä korostanut primaarilähteiden tärkeyttä. Tästä hyvä esimerkki on myös LUMIVYÖRYN nimitysten yhteydessä mainittu suomeen fonotaktisesti täysin sopimaton *lawiaanmmilakso*, Laineen siteeraamana »lawiaanmmilaksoon [!]» (s. 265). Alkuperäisessä tekstissä tämä kohta kuitenkin kuuluu »lawiaan lumilaksoon». Laine on käyttänyt skannattua tekstiä ja kone on tässä tapauksessa tulkinnut fraktuuralla painetun tekstin virheellisesti, mikä ei suinkaan ole epätavallista. Jos kirjoittaja olisi tarkistanut asian alkuperäistekstistä, hän olisi välttänyt tällaisen kummajaisen. Tietokannat ovat hyviä apulaisia, mutta varsinkin skannattuihin teksteihin pitää suhtautua kriittisesti; ne eivät korvaa kaikin osin primaarilähteitä.

▷

SANASTON VAKIINTUMINEN

Osassa kolme »Sanaston vakiintumiseen vaikuttavat tekijät», joka sisältää luvut 11–14, on aineistoa tarkasteltu semantiikan ja sanaston rakenteen kannalta. Luku 11 käsittelee polyseemisyttä ja synonymiaa sekä niiden vaikutusta käsitteen vakiintumiseen. Siinä semanttiset ilmiöt on käsitelty lyhyesti ja selvästi, vaikka joissakin tapauksissa Laineen tulkinta voi herättää kysymyksiä, kuten esimerkiksi sivulla 265, jossa puhutaan täysistä ja lähes täysistä synonyymeista: sanoilla *maa-akseli* ja *maanakseli* »voi olla jokin pieni merkitysero». Luku 12 on yksityiskohtainen esitys sanaston rakenteesta ja sen vaikutuksesta käsitteen vakiintumiseen (s. 304–368). Laine pyrkii siinä analysoimaan aineiston sanastoa sanan alkuperän ja muodostustavan kannalta. Aineiston sanasto on tätä analyysia varten jaettu neljään alalukuun: (1) kielessä ennen 1800-lukua esiintyneet nimitykset, (2) 1800-luvulla muodostetut ja seipitetyt nimitykset, (3) 1800-luvun käänöslainat ja (4) 1800-luvun vierassanat. Tämänkin luvun tulokset on esitetty tekstin lisäksi myös tiivistetysti taulukoiden ja kuvioiden avulla. Lyhyt kolmastoista luku tarkastelee kielenkäyttäjien roolia sanaston luomisessa ja nimitysten vakiintumisessa. Viimeisessä, neljännessätoista luvussa esitetään arvio työn teoreettisista lähtökohdista, metodeista ja tuloksista.

Sanaston rakennetta ja alkuperää käsittelevässä osassa on aika paljon epätarkkuuksia: Laineen tulkinta 1800-luvulla muodostetuista ja seipitetyistä nimityksistä on paikoin liian yksioikoinen. Nyt monet tässä ryhmässä käsitellyt, 1800-luvun muodosteiksi ja seipiteiksi leimatut johdokset, yhdyssanat ja sanaliitot ovat selvästi vanhempia, vaikka ne eivät olisikaan onnistuneet pääsemään painettuun tekstiin ennen 1800-lukua. Vaikka kontekstuaalista

variaatiota käsiteltäessä korostetaan, että aineistossa on runsaasti alueellista variaatiota, koska kirjakieli oli vakiintumatonta ja koska kirjakielen pohja on murteissa, ei murteita sana-aineiston käsittelyssä ole juurikaan otettu huomioon. Lekseemien esiintyminen sukukielissä olisi myös kertonut paljon sanan iästä; nyt tämä on kokonaan sivuutettu. Niissäkään tapauksissa, joissa lekseemin murretausta on otettu esiin, ei ole käytetty primaarilähteitä vaan murrelevikitiedot on otettu uusimmista etymologisista sanakirjoista (SSA ja Häkkinen 2004). Jos kirjoittaja olisi ottanut huomioon murteiden osuuden kirjakielen kehityksessä ja ottanut mukaan myös mahdolliset esiintymät sukukielissä, olisi moni nimitys voitu tulkita toisin. Tällaisesta muutama esimerkki: 1800-luvulla muodostettujen ja seipitettyjen *e*-johdosten joukossa on mainittu muun muassa *ranne* 'ranta, reuna' (s. 316); sana mainitaan kuitenkin jo Gananderin sanakirjassa (sen rinnalla myös variantti *rannes*) ja se tunnetaan myös suhteellisen laajalti karjalassa (KKS). *ma*-johdosten joukossa (s. 318) taas on murteissa melko laajalevikkoinen (Kaakkois- ja Pohjois-Häme, Pohjois-Karjala, Savo, Kainuu, Karjalan Kannas, SKES V: 1540) *uoma*, jota pidetään mahdollisena *ma*-johdoksena *vuo*-sanan *v*:ttömästä variantista (esim. SSA III: 373). Mikäli tämä pitää paikkansa, johdoksen täytyy olla hyvin vanha, eikä suinkaan 1800-luvun seipite. *aukko* 'kraatteri' (s. 317, 321) ei myöskään ole 1800-luvun muodoste, vaan vanha itämerensuomalainen sana (ks. SSA I: 89), joka on otettu maantieteen sanastoon kuvaamaan yhtä Suomen maantieteelle vierasta ilmiötä.

Edellä mainitun tyyppisten virhetulkintojen lisäksi muoto-opilliseen analyysiin on lipsahdanut epätarkkuuksia ja virheitä: Käsitellessään *-(i)stO*-johtimella muodostettuja sanoja (s. 318) Laine luettelee sanat *alpisto*, *ilmasto*, *järvistö*, *luodosto*, *saares-*

to, saaristo, tunturisto, virrasto ja vuoristo ja mainitsee sen jälkeen, että johtimen *i*:llinen variantti esiintyy sanoissa *hedelmistö, kanavisto, rannisto* ja *suiisto*. Viimeksi mainittuun ryhmään olisivat kuuluneet myös *järvistö, saaristo* ja *vuoristo*, sillä johdinnan lisätään vartaloon eikä nominatiiviin. Johtimen *-Us* : *-Ukse-* alle on sijoitettu myös *laakeus* (s. 319). *Sikko* 'niemenenä' mainitaan *-(i)kkO*-johdosten yhteydessä (s. 317). Laine tosin on itsekkin sitä mieltä, että sana on »todennäköisemmin deskriptiivinen perussana kuin johdos», koska kantasana on tuntematon. Sanan rakenne kuitenkin tekee johdostulkinnan mahdolliseksi! Myöhemmin 1800-luvun uudisjohdyssanojen rakennetta käsiteltäessä on *paikka* käsitelty johdoksena (s. 332–333). *Paikka* on kuitenkin mitä todennäköisimmin vanha germaaninen laina (SSA II: 288–289).

Murteet olisi ollut syytä pitää mielessä myös niitä nimityksiä käsiteltäessä, jotka Laine on tulkinnut käännös- tai merkityslainoiksi (n. 21 prosenttia aineistosta). Luonnossa liikkuva ihminen on aina tarvinnut erilaisia maastoa, vesistöjä ja muuta sellaista kuvaavia sanoja, ja näin ollen kielen vanhassa sanastossa on ollut runsaasti sanoja, jotka voitiin siirtää maantieteen kieleen. Varmasti 1800-luvun tekstit heijastavat usein kirjoittajien kotimurretta.

Laine jakaa käännöslainat kolmeen ryhmään: suorat/tarkat käännöslainat, vapaat käännöslainat ja osittaiset käännöslainat. Raja näiden välillä jää lukijalle hämäräksi, ja usein tuntuu siltä, ettei se ole ollut kirjoittajallekaan selvä. Tässä yhteydessä esiintyy myös terminologista horjuvuutta: Hämmennystä aiheuttavat muun muassa termit *käännösvastine* ja *vastine*, joita näyttäisi käytetyn synonyymisesti, esimerkiksi »Johdoksista valtaosa on vapaita käännöslainoja, sillä niiden morfologinen yhteys **käännösvastineeseen** ei ole täysin suora»

(s. 342–343); »*napakorkeuden vastineena* voisi olla *polhöjd, napapiirin vastineena polkret* ja *napaympyrän vastineena polcir- kel*» [lihavointi S.-L.H.] (s. 345).

Mielestäni monet sanat on luokiteltu käännöslainoiksi heikoin perustein. Työn alkupuolella on todettu, että raja omapohjaisten nimitysten ja käännöslainojen välillä ei ole selvä (s. 89), mutta myöhemmin on käännöslainoiksi ryhmitelty usein ilman pohdintoja hyvin monenlaisia nimityksiä, ja jos jonkinlaista pohdintaa onkin, se saattaa kumoutua toisessa kohdassa. Laine on tulkinnut jonkinasteisiksi käännöslainoiksi suhteellisen systemaattisesti esimerkiksi sellaiset 1800-luvun sanat, joissa ruotsissa ja suomessa on käytetty samaa metaforaa. Tästä pari esimerkkiä: *VUOREN JUURI* -käsitteen nimityksiä *juuri* ja *vuoren juuri* käsitellessään hän mainitsee, että *juuri* voisi olla merkityslaina ruotsin sanasta *fot* 'jalka, juuri; vuoren alin osa' mutta että juurella on ollut myös murteissa tyven ja kannan merkitys. »*Vuoren juuri* voisi olla suora käännöslaina ruotsin *vastineesta bergsrot* tai *bergsfot*» (s. 201). Käännöslainasta ei varmastikaan ole tässä kysymys; suomessa tunnetaan myös esimerkiksi *kiven juuri* (»lennä lennä leppäkerttu ison kiven juureen») ja KKS mainitsee karjalasta *kallivon juuri*. Arvelu, että *suu* 'joensuu' olisi merkityslainaa ruotsista, on myös täysin turha (s. 345); itämerensuomessa *suu* esiintyy tässä merkityksessä useissa kielissä (SKES IV: 1132–1132). Samoin *SELÄNNE*-käsitteen nimityksiä *selkä* ja sen johdoksia *selkämä, selänne, seljänne* käsitellään käännöslainoina: »Nimitysten taustalla voi olla merkityslaina ruotsin *vastineesta rygg*, jota käytetään erityisesti yhdys sanoissa *landrygg, bergrygg*» (s. 186). Tässä kohdin kirjoittaja ottaa vielä huomioon mahdollisuuden, että »kyse voi olla myös yleisemmästä, useassa kielessä esiintyvistä metaforasta: kohouma muisuttua ihmisen selkää». Myöhemmin kuiten-

kin sekä *selänne* että *selkämä* on selitetty vapaiksi käännöslainoiksi (s. 342–343). Itse asiassa SELÄNTEEN kaikki nimitykset ovat supisuomalaisia ja osittain vanhempiakin, koska vastineita löytyy myös lähisukukielistä: *selkä* on maastoterminä suomessa, virossa, karjalassa ja lyydissä (Koski 1997: 25) ja siitä on näissä kielissä myös maastoterminä esiintyviä johdoksia ja yhdyssanoja, esimerkiksi karjalan *selkämoa* 'selänne', *selänneh* 'harjanne' (KKS), viron *seljak*, *seljatus* 'selänne' (SKES IV: 995–997). Sanalla *selkämä* ei ole johdosvastineita lähisukukielissä, mutta sana tunnetaan suhteellisen laajalti suomen murteissa.

Laine yrittää tehdä eron lainasanan ja vierassanan välillä onnistumatta tässä. Vierassanoiksi on — kuten edellä jo mainitsin — luettu kaikki suomen erilliskehityksen aikana lainatut sanat. Ne on jaettu yleis-, erikois- ja sitaattilainoihin. Yleislainojen »vierassanaryhmä» on vähintään kyseenalainen. Laine tosin itsekin huomauttaa, että ennen 1800-lukua kirjakielessä olleet yleislainat ovat lähellä »kieleen ennen 1800-lukua lainattuja lainasanoja, jotka olen analyysissäni sijoittanut perussanoihin» (s. 313). Esimerkiksi *holma*, *sola* ja *reitti* (s. 314–315) on käsitelty vierassanoina, jotka ovat esiintyneet kielessä jo ennen 1800-lukua. *Holma* on työssä käsitelty 1800-luvun erikoislainana *ekvaattorin*, *graadin*, *meridiaanin* ja *kliimaatin* rinnalla. Siinä ei kuitenkaan ole mitään erikoislainan tunto-merkkejä. *Holma* on laina ruotsista, mutta varmasti aika varhainen laina, koska se on levinnyt myös karjalaan (SSA I: 171); maantieteen sanastoon se on varmaan tullut suomen murteiden välityksellä. Samoin on laita sanan *sola* kanssa. Sekin on ruotsalaislaina; sen merkitys on laajalti murteissa 'kapea kohta rakennusten välissä, uunin ja seinän välissä, molemmin puolin aidattu tie jne.', vrt. ruots. *svale* 'luhdin sola; porstua, eteinen' (SKES IV: 1063–1064).

Vaikuttaisi siltä, että maantieteen termiksi *sola* on pikemminkin otettu murteista kuin ruotsista. Sanan *reitti* alkuperä ei ole täysin varma; se on saatettu lainata jo ruotsia vanhemmasta skandinaavisesta kielimuodosta. Valitsemaansa periaatetta noudattaen Laine on myöhemmin luokitellut vierassanoiksi myös saamesta lainatut *köngäs* ja *tunturi* (s. 314–315), joita tuskin kukaan kielenkäyttäjä mieltää vierassanoiksi. 1800-luvun vierassanojen yleislaina-kategoriaan (s. 354–355) on luettu seuraavat sanat: *alppi*, *atolli*, *dyyni*, *ekvaattori*, *kanava*, *kulppo* 'niemi' ja *pikari* 'tulivuoren aukko'. *Kulppo* voisi Laineen mukaan »harvinaisuutensa puolesta olla myös erikoislaina, vaikka asultaan muistuttaakin muita suomen kielen sanoja [!]

(s. 355). *Kulppo* mainitaan lainaksi saamesta, mutta tämän tiedon lähde ei mainita; lähde puuttuu silloin tällöin muutenkin. Todennäköisesti Laine tarkoittaa tässä Peräpohjolan murteissa olevaa saamelaislainaa *kulppo* 'härän, poron tai koiran kaulaan ripustettu pölkkö; nuotan tai ongen koho' (< saaE *gålpa* 'pölkkö, joka sidotaan koiran kaulaan') (SSA I: 432). Semanttisesti on kuitenkin vaikea uskoa, että *kulppo* 'niemi' olisi etymologisesti sama sana. Tässä on varmasti kyse homonymiasta.

Suomen kielen kehitys on tapana jakaa neljään pääjaksoon: varhaisuomi, vanha kirjasuomi, varhaisnykysuomi ja nykysuomi. Myös Laine käyttää tätä jakoa. Toisaalta hän käyttää termejä *nykysuomi* ja *nykykieli* sekä osittain myös *nyky-yleiskieli* synonyymeina, esimerkiksi »Nykykielessä on *Nykysuomen sanakirjasta* tehdyn laskelman perusteella jakamattomia perussanoja 8,6 prosenttia» (s. 83). »Muita esiintymiä ei aineistossa ole, mutta nimitys on silti otettu molempiin nykykielen sanakirjoihin [NS ja CD-PS]» (s. 200). Nykysuomen sanakirja ei edusta nykykieltä, vaan nykysuomen kauden alkupuolta, 1800-luvun loppua ja 1900-luvun alkuvuosikymmeniä.

Laineen väitöskirjan kieli on enimmäkseen normaalia tieteellisen kielen tyyliä. Tekstissä esiintyy kuitenkin silloin tällöin virkkeitä, joissa lauseiden keskinäiset suhteet eivät ole selvät.

TÄRKEÄ AVAUS

Edellä olen tuonut esiin monia kriittisiä kohtia Päivi Laineen väitöskirjasta. Kaiken kaikkiaan positiiviset puolet painavat kuitenkin vaa'assa enemmän. Laineen työ on kattava esitys maantieteen sanaston kehittämisestä ja kehittämisestä 1800-luvulla. Metodisesti Laine tuo fennistiikkaan uuden näkökulman yhdistämällä laajaan aineistoon kognitiivisen leksikologian ja sosiokognitiivisen terminologian metodeja. Työssä on selvää näyttöä siitä, että näitä kannattaa hyödyntää tulevaisuudessakin erikoiskielen sanaston tutkimuksessa yhdessä perinteisen leksikologian kanssa. Laineen työ on hyvä alku 1800-luvun sanaston ja erityisesti sen erikoissanaston tutkimukselle.

Aineiston käsittelyssä Päivi Laine on onnistuneesti hyödyntänyt automaattisen tietojenkäsittelyn tarjoamia mahdollisuuksia, muun muassa Access-tietokantaohjelmaa, ja koonnut tietokannan, joka on tulevaisuuden tutkimuksen käytettävissä. Hän on myös kehittänyt havainnollisia esitystapoja, joiden avulla lukija voi helposti perehtyä sekä yksittäisten käsitteiden kehitykseen että tärkeimpiin tuloksiin. Aakosellinen sanahakemisto ja muut liitteet lisäävät teoksen käyttökelpoisuutta myös hakuteoksena. ■

SIRKKA-LIISA HAHMO
Sähköposti: hahmo@uni-greifswald.de

LÄHTEET

CD-PS = *CD-Perussanakirja*. CD-ROM.
Helsinki: Edita 1997.

GANANDER, CHRISTFRID 1787: *Nytt Finskt Lexicon*. Alkuperäisestä käsikirjoituksesta ja sen näköispainoksesta toimittanut Liisa Nuutinen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1997.

GEERAERTS, DIRK – GRONDELAERS, STEFAN – PETER BAKEMAN 1994: *The structure of lexical variation. Meaning, naming and context*. Cognitive Linguistics Research 5. Berlin: Mouton de Gruyter.

HÄKKINEN, KAISA 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Helsinki: WSOY. *Index Agricolaensis I–II*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 11. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1980.

ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA-RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

JUSLENIUS, DANIEL 1745: *Sana-Lugun Coetus*. Näköispainos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1968.

JUSSILA, RAIMO 1998: *Vanhat sanat. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

KKS = *Karjalan kielen sanakirja I–6*. Lexica Societas Fenno-Ugricae XVI. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura 1971–2005.

KOSKI, MAUNO 1997: Selkä. – *Sananjalka* 39 s. 17–29.

NS = *Nykysuomen sanakirja I–6*. Helsinki/Porvoo: WSOY 1951–1961.

TEMMERMAN, RITA 2000: *Towards new ways of terminology description. The sociocognitive approach*. Terminology and lexicography research and prac-

▷

tice volume 1. Amsterdam: John Benjamins.

Vanhan kirjasuomen sanakirja I–II (A–I, J–K). Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 33. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Valtion painatuskeskus 1985, 1994.

SKES I–VI = *Suomen kielen etymologinen sanakirja* I–VI. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura 1955–1978.

SSA I–III = *Suomen sanojen alkuperä* I–III. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1992–2000.

TERMINATIIVISTEN PARTIKKELIEN ASTI JA SAAKKA SYVÄLUOTAUS

Pia Päiviö *Suomen kielen asti ja saakka. Terminatiivisten partikkelien synonymia, merkitys, käyttö ja kehitys sekä asema kieliopissa.* Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 75. Turku 2007. 264 s. (sis. 3 liitettä). ISBN 978-951-29-3191-0.

Pia Päiviö on onnistunut valitsemaan tutkimusaiheekseen lähes tutkimattoman sanaparin, vaikka fennistiikassa sanasemantiikan tutkimusta onkin harjoitettu kauan. *Asti* ja *saakka* osoittautuvat kielen taloudellisuuden ilmentymiksi, joiden merkitykseen on koodautunut monentyyppistä semanttista informaatiota.

Päiviön väitöskirja edustaa useaa fennistisessä tutkimuksessa sovellettua alaa. Työn teoreettisina ja metodisina lähtökohtina ovat kognitiivisen kieliopin, kieliopillistumisen ja terminatiivisuuden tutkimus. Tekijä on keskittynyt selkeästi rajatun kokonaisuuden, kahden lekseemin, funktioihin lauseessa ja niiden rooliin suomen kielen rajanilmauksissa. Laaja väitöskirja koostuu teoriapohjaisesta alkuosasta, kolmesta eri analyysi-osasta ja kokoavasta tarkastelusta.

TEORIAPALETTI

Tutkimuksensa alkuosassa Päiviö käsittelee yleisesti kognitiivisen kieliopin käsitteistöä

ja taustaoletuksia. Kognitiivinen kielioppi on vakiinnuttanut asemansa Suomessa noin parinkymmenen vuoden aikana, ja sen teoreettiset näkemykset ovat saaneet vahvan jalansijan fennistisessä tutkimuksessa (esim. Leino 1993, Huumo 1997, Onikki-Rantajääskö 2001). Päiviön tutkimus on osa tätä tutkimustraditiota, ja työssä käytetyt tarkastelutavat ovat tutkimusperinteen mukaisia. Yhtenä polttavana kysymyksenä tekijällä on tutkimuskohteena olevien sanojen synonymia. Jo tutkimuksen alussa Päiviö toteaa käsityksensä synonymiasta olevan ristiriidassa kognitiivisen kielentutkimuksen lähtöoletusten kanssa: sen mukaan ilmaukset eivät koskaan ole täysin identtisiä, koska kukin muoto kantaa aina omanlaistaan mielikuvarakennetta.

Väitöskirjassa pohditaan myös kieliopillistumisprosessia, jossa kaksi leksikaalista yksikköä, *asti* ja *saakka*, ovat merkitykseltään osittain kieliopillistuneet abstrakteiksi, kielioppia palveleviksi yksiköiksi. Myös kieliopillistuminen on viime